

پیوستگی لفظی و مفهومی آیات و بخش‌های سوره بقره

مریم فرنگ

دبیر دینی و قرآن مدارس تهران

چکیده

پیوستگی لفظی و معنوی آیات سوره بقره از ادله اعجاز قرآن کریم ذکر شده است. به گونه‌ای که در نگاه آغازین، به دلیل نزول تدریجی و تنوع مطالب، متنی گسسته به نظر می‌رسد. در حالی که با تدبیر در سبک تنظیم و شیوه ارائه مطالب و ارتباط و انسجام درونی، نظم بدیع میان موضوعات آن قابل مشاهده است.

موضوع بحث سوره بقره، ترسیم مبانی تربیت شخصیت ایمانی است و این که انسان تنها با نیروی تقوا می‌تواند از هدایت قرآن بهره‌مند شود و بر مرکب هدایت به رستگاری نائل آید. اشاره به مسائل گوناگون، به سبب جلب توجه مردم به علم و قدرت و حکمت خدای سبحان است و هدف سوره، تثبیت توحید در روح انسان و هدایتگری است.

کلیدواژه‌ها: تناسب آیات، وجوه ارتباط، سوره بقره، هدایت، تقوای الهی، احکام.

مقدمه

پیوستگی و ارتباط آیات قرآن، علمی است که با آن، عوامل چینش آیات و بخش‌های آن شناسایی، و بدان وسیله زمینه پیوند مطالب فراهم می‌شود. این هم شکلی و هم بستگی میان آیات و پیوندگاه لفظی و گاه معنایی آیه‌ای با آیه دیگر است که آن‌ها را به مجموعه‌ای کامل تبدیل می‌کند. پژوهش حاضر درصدد آن است که ضمن بیان ارتباط‌های لفظی و معنایی سوره مبارکه بقره، در زمینه ارائه وجوه ارتباط بین آیات و بخش‌های آن گام‌هایی بردارد تا با بررسی آن نشان دهد که میان آن‌ها ارتباط تنگاتنگی وجود دارد.

تشریح قوانین اسلامی بر مبنای تقوا (۱۶۸-۲۰۷)

قسم اول (۱۶۷-۲۱) مردم را به راه تقوا و پیمودن راهی فرا می‌خواند که آن‌ها را از کفر و نفاق باز می‌دارد تا در زمره متقین قرار

گیرند. قسم دوم که با آیه ۱۶۸ شروع می‌شود، راهنمایی بر تقوا را کامل کرده و با تشریح قوانین اسلامی، آن‌چه را در تقوا دخیل است و سبب رسیدن به آن می‌شود، به تفصیل بیان می‌کند [حوی، ج ۱: ۳۵۶-۳۵۷].

الف) مرزهای تقوای فردی (۱۷۷-۱۶۸)

۱. تقوا در خوردنی‌ها و نوشیدنی‌ها (۱۷۳-۱۶۸)

وجوه ارتباط

• در آیات گذشته (۱۶۵-۱۶۶) نکوهش شدیدی از شرک و بت‌پرستی شده بود. یکی از انواع شرک این است که انسان غیر خدا را قانون‌گذار بداند و نظام تشریح و حلال و حرام را در اختیار او قرار دهد. آیه ۱۶۸ این عمل را یک کار شیطانی معرفی و بیان می‌کند، حلال شمردن خوراکی‌های حرام و پیروی از شیطان و دنباله‌روی نیاکان در راه باطل، از مظاهر شرک است [حوی، ج ۱: ۳۸۲].

• این آیه تعلیلی برای پیروی نکردن از شیطان و آشکار بودن دشمنی وی با انسان است [بقاعی، ج ۱: ۳۰۶].

• آیه ۱۷۰ عطف بر آیه ۱۶۸ است. چون فرقی میان پیروی از وسوسه‌های شیطان و پیروی و تقلید کورکورانه از دین و آیین نیاکان وجود ندارد [فخر رازی، ج ۵: ۱۸۹].

• در آیات پیشین، سخن از حال کافرانی بود که وقتی برای پیروی از احکام خدا دعوت می‌شوند، بدون تدبیر و تأمل از نیاکان و پدران خود تقلید می‌کنند. در آیه ۱۷۱ خداوند به سبب آن پیروی جاهلانه، آنان را هم‌چون چهارپایان معرفی کرده است تا احوالشان نمایان‌تر شود [پیشین].

• مناسبت آیه ۱۷۲ با آیات گذشته از نوع انتقال است. یعنی خداوند از توبیخ مشرکان که طیبات را بر خود حرام کردند، به تحذیر مسلمانان از چنین کاری منتقل می‌شود [ابن عاشور،

آیات «۱۸۵- ۱۸۳» به دلالت سیاق با هم نازل شده‌اند و هدفی واحد دارند و آن وجوب روزه در ماه رمضان است. روزه به عنوان حکمی از احکام الهی است که به دنبال احکام پیشین (قصاص - وصیت) آمده است و به تناسب و پیوستگی نیازی ندارد

ج ۲: ۱۱۳].

• خداوند در آیه قبل ما را به خوردن حلال امر کرد. در آیه ۱۷۳ انواع حرام را تفصیل کرد و با بیانی حصرآمیز، محرّمات را بیان کرد تا غیر آن‌ها بر اصل اباحه باقی بماند. زیرا محرّمات اندک و چیزهای حلال و طیب بسیاریند [جوادی آملی، ج ۸: ۶۱۶].

۲. تقوا در عدم کتمان حق و در نیکوکاری (۱۷۷- ۱۷۴) ۱- ۲. تقوا در عدم کتمان حق (۱۷۴- ۱۷۴) وجوه ارتباط

• آیه ۱۷۴ ملحق به آیه ۱۵۹ و بازگشت به احتجاج با اهل کتاب است و به خاطر بیان محرّمات الهی در آیه قبل، مسلمانان را از کاری که یهود کردند، یعنی از تحلیل محرّمات الهی و تحریم حلال الهی باز می‌دارد [ابن‌عاشور، ج ۲: ۱۲۱].

• در آیه ۱۷۴ کیفر کتمان کنندگان ذکر شد. حال در آیه ۱۷۵، برای تأکید بر دوری آنان از رحمت الهی، وضعیت این گروه را مشخص تر می‌سازد [بقاعی، ج ۱: ۳۲۱].

• آیه ۱۷۶ سبب و علتی را که موجب تهدید کتمان کنندگان می‌شود، بیان می‌کند. یعنی جمله «بان الله نزل الكتاب بالحق» جاری مجرای علت است [پیشین].

۲- ۲. تقوا و نیکوکاری (آیه ۱۷۷)

آیه «بر» واسطه العقد آیات قبل و بعد است. از سویی پایان بخش گفت‌وگو با یهود است و از سوی دیگر مقدمه‌ای برای بیان مجموعه اموری که جزئی از تقوا یا سبب تحقق و حفظ آن است. خداوند بعد از بیان کفر اهل کتاب و کتمان کاری آنان، در این آیه می‌فرماید، احکام فرعی هم چون رو کردن به کعبه، مقصود اصلی نیست، بلکه مقصود اصلی، اصول اعتقادی مانند ایمان به خداست که همه طاعات به دنبال آن می‌آید [حوی، ج ۱: ۳۸۷].

ب) مرزهای تقوای اجتماعی (۲۰۷- ۱۷۸)

۱. قصاص و وصیت (۱۸۲- ۱۷۸) وجوه ارتباط

• آیه گذشته با مدح صبر و صدق در ایمان و وفای به عهد پایان یافت. پس از آن، آیه قصاص (۱۷۸) را مطرح کرد. چون صبر بر حکم قصاص که یا در مورد جان یا اعضا و جوارح خودمان یا عزیزان است، بسیار مشکل و از مهم‌ترین انواع صبر است [بقاعی، ج ۱: ۳۳۰].

• تشریح حکم عفو بعد از آمدن حکم قصاص در آیه گذشته، شاید این‌طور تصور شود که عفو از گناه دیگران، به مصلحت جامعه نزدیک‌تر از انتقام است. آیه ۱۷۹ علاوه بر بیان حکمت تشریح قصاص، این توهّم را رد می‌کند [طباطبایی، ج ۱: ۴۳۳].

• حکم وصیت (۱۸۲- ۱۸۰) و ارث بعد از حکم قصاص آمده است، زیرا در قصاص حیات و زندگی نهفته است و وصیت هم موجب حیات و زندگی می‌شود [شهرستانی، ج ۲: ۷۴۵].

۲. روزه (۱۸۷- ۱۸۳) وجوه ارتباط

• آیات «۱۸۵- ۱۸۳» به دلالت سیاق با هم نازل شده‌اند و هدفی واحد دارند و آن وجوب روزه در ماه رمضان است. روزه به عنوان حکمی از احکام الهی است که به دنبال احکام پیشین (قصاص - وصیت) آمده است و به تناسب و پیوستگی نیازی ندارد [رشید رضا، ج ۲: ۱۴۳].

• خداوند برای تأکید بر اوامر پیشین در آیه قبل، یعنی امر به روزه و اکمال آن و تکبیر و شکر خداوند، آیه ۱۸۶ را آورد تا دلالت کند به این‌که او به احوال مؤمنان آگاه است، سخنان آنان را می‌شنود و دعای آن‌ها را اجابت می‌کند و به اعمالشان پاداش می‌دهد [بیضاوی، ج ۱: ۱۲۵].

• آیه ۱۸۷ در معنا به آیه ۱۸۵ متصل است و بیانگر بقیه احکام روزه

از آن جا که هدف از روزه و حج، توشه‌گیری تقوا و از بین بردن شرک و نفاق و رسیدن به صلح و سلم است و این‌ها آرزوی انسان است، به جاست که همراه احکام تقوا در روزه و حج، الگوی از تقوای پیشگان حقیقی و منافقان ارائه شود تا مسلمانان تقوای منافقانه را از تقوای خالصانه باز شناسند

مجموعه آیات پیشین (۱۹۰-۱۹۵) حکم جهاد با مشرکان بیان شد که برای انجام آن به انفاق و مال نیاز است، مناسک حج نیز نوعی جهاد در راه خداست [حوی، ج ۱: ۴۵۵].

۷. انسان‌های متقی و منافق (۲۰۷-۲۰۴)

از آن جا که هدف از روزه و حج، توشه‌گیری تقوا و از بین بردن شرک و نفاق و رسیدن به صلح و سلم است و این‌ها آرزوی انسان است، به جاست که همراه احکام تقوا در روزه و حج، الگوی از تقوای پیشگان حقیقی و منافقان ارائه شود تا مسلمانان تقوای منافقانه را از تقوای خالصانه باز شناسند. در بخش پایانی آیات حج، خداوند انسان‌ها را از نظر منطق و سیرة عملی به دو گروه دنیاطلبان و نیکی‌خواهان دنیا و آخرت تقسیم کرد. در ادامه، به تقسیم دیگری از انسان‌ها پرداخته و آن‌ها را از جهت صفات و نتایج اعمالشان نیز به دو گروه منافقان و مخلصان دسته‌بندی می‌کند. در آیه مورد بحث، اشاره سربسته‌ای به بعضی از منافقان کرده است و برخی از ویژگی‌های منافقان، مانند برخورداری از ظاهری فریب‌دهنده، گفتاری شگفت‌انگیز و فریبنده را می‌شمارد [جوادی‌آملی، ج ۱۰: ۲۰۴].

رفتارهای اجتماعی و آسیب‌شناسی آن‌ها (۲۸۴-۲۰۸)

در قسم سوم، احکامی را که مؤمنان باید به قلعه مستحکم اتحاد در آیند تا از آسیب‌های بسیاری در امان باشند، ذکر می‌کند؛ از جمله: جهاد، انفاق، ازدواج، طلاق، شراب، قمار، یتیم، و احکام اقتصادی و مالی.

الف) پاسخ به شبهات (۲۵۳-۲۰۸)

۱. دعوت به صلح و سلم (۲۲۰-۲۰۸)

وجوه ارتباط

• هفت آیه «۲۰۸ تا ۲۱۴» راه حفظ وحدت دینی در جامعه را بیان می‌کند و آن ورود در سلم است. تنها وحدت است که سعادت دنیا و

است و به ذکر برخی کارها در شب‌های روزه منتقل می‌شود که تصور می‌شود با عبادت روزه منافات دارد، آیه مورد بحث، به سبب این انتقال، از جمله‌های سابق منفصل و جداست [ابن‌عاشور، ج ۲: ۱۷۸].

۳. پرهیز از تصرف مال مردم به ناحق (آیه ۱۸۸)

آیه ۱۸۸ بعد از آیات روزه قرار گرفته است. این دو حکم به نوعی دارای پیوستگی هستند. در آن جا نهی از خوردن و آشامیدن به‌خاطر انجام یک عبادت الهی می‌کند. در این جا نهی از خوردن اموال مردم به ناحق [سید قطب، ج ۱: ۱۷۶].

۴. هلال ماه و اوقات عبادت (آیه ۱۸۹)

آیه مورد بحث کامل‌کننده احکام روزه ماه رمضان است. راز ذکر سؤال از هلال ماه در این است که روزه و افطار مقرون به دیدن ماه است [اندلسی، ج ۲۹: ۲۳۴].

۵. جنگ (۱۹۵-۱۹۰)

وجوه ارتباط

• در پایان آیه قبل به تقوا امر شد (و اتقوا الله لعلکم تفلحون). آیه ۱۹۰ دشوارترین قسم تقوا را جهاد در راه خدا معرفی و به آن امر می‌کند [زحیلی، ج ۲: ۱۷۷].

• آیه ۱۹۱ اوج شدت عمل را برای حکم جهاد بیان می‌کند و می‌گوید، مشرکان را هر کجا یافتید بکشید. آیه ۱۹۲ نیز قیدی است که به جمله «و لا تقاتلوهم...» در آیه ۱۹۱ باز می‌گردد [طباطبایی، ج ۱: ۶۱].

• آیه ۱۹۳ عطف بر «و قاتلوا فی سبیل الله» در آیه ۱۹۰ است و هدف از جنگ با کافران و مشرکان را بیان کرده که همان برچیده شدن کامل فتنه است [الوسی، ج ۱: ۴۷۲].

• حکم جهاد با کافران در آیات قبل به مسلمانان داده شد. آیه ۱۹۴ تشریح قصاص در جنگ و مقابله به مثل با کافران را بیان می‌کند [طباطبایی، ج ۶۰-۶۱].

• خداوند در آیات گذشته، جهاد جانی را بیان کرد و در آیه ۹۵ به مسئله جهاد مالی پرداخته است و انفاق مال را برای تجهیز سپاه و اداره‌ی جنگ واجب می‌کند [طباطبایی، ج ۲: ۶۴].

۶. حج (۲۰۳-۱۹۶)

خداوند در مجموعه آیات «۱۹۶-۲۰۳»، حج تمتع را تشریح و خطوط کلی احکام حج و عمره را بیان می‌کند. همان‌گونه که در

**هفت آیه «۲۰۸ تا ۲۱۴» راه حفظ وحدت دینیه
در جامعه را بیان می‌کند و آن ورود در سلم
است. تنها وحدت است که سعادت دنیا و آخرت
تأمین می‌شود، و گر نه با خروج از سلم و تغییر
احکام الهیه، همان گونه که بنی اسرائیل و
دیگران سر زد، وحدت دینیه از بین می‌رود**

عطف ذکر شدند، چون آن سؤال‌ها در زمان‌های گوناگون واقع شدند (۲۱۵ و ۲۱۷ و ۲۱۹). اما سه سؤال اخیر (۲۱۹ و ۲۲۰ و ۲۲۲) که در یک زمان پرسیده شدند، با حرف عطف بیان گردیدند [حوی، ج: ۱: ۵۲۱].

• در ادامه بیان احکام ازدواج، آیه ۲۲۳، عبارت «فاتوھن من حیث امرکم الله» در آیه قبل را توضیح می‌دهد [حوی، ج: ۱: ۵۱۸].
• در آیات قبل، خداوند تکالیف فعلیه انسان را بیان فرمود؛ از جمله: حج، جهاد، انفاق و یتیمان. در آیات ۲۲۴ و ۲۲۵ به تکالیف قولی، از جمله سوگند اشاره می‌شود [شهرستانی، ج: ۲: ۸۸۰].

**۳. احکام و حقوق خانواده (۲۴۲ - ۲۲۶)
وجوه ارتباط**

• در آیات گذشته، سخن از سوگندهای فراوان، لغو و بی اثر بود. به دنبال آن، «ایلاء» را در آیات ۲۲۶ و ۲۲۷ بیان می‌کند که به معنی سوگند خوردن بر ترک عمل زناشویی است.
• در آیه ۲۲۷ ایلاء و حکم آن بیان شد و چون گاه ایلاء به طلاق می‌انجامد، در این مجموعه آیات (۲۴۲ - ۲۲۸)، احکام طلاق و برخی مسائل آن بیان می‌شود [حوی، ج: ۱: ۵۳].

۴. نهادینه کردن جهاد (۲۵۳ - ۲۴۳)

در این بخش از آیات (۲۵۳ - ۲۴۳) ابتدا دو موضوع انفاق و پیکار در راه خدا بررسی می‌شود که بدون آن‌ها برپایی حکومت اسلامی ممکن نیست. سپس برای تأکید بر امر جهاد، دو داستان از قوم بنی اسرائیل ذکر می‌شود. در یک داستان، هزاران نفر از ترس بیماری، از برابر دشمن می‌گریزند و به مرگی ذلت‌بار دچار می‌شوند و در داستان دیگر، گروهی اندک از یاران با ایمان طالوت در برابر انبوه لشکریان جالوت قیام می‌کنند و بر دشمن پیروز می‌شوند. گروه اول با وجود جمعیت زیاد، به دلیل جان دوستی مقهور دشمنان شدند و گروه دوم با این که جمعیت کمی بودند، صبر و تقوا را پیشه ساختند، تا آخرین مرحله مطیع فرماندهی خود باقی ماندند و توانستند بر «جالوت» و لشکریان جبار او پیروز شوند.

**ب) نظام اقتصادی اسلام (۲۸۴ - ۲۵۴)
۱. صدقه (۲۷۴ - ۲۵۴)
وجوه ارتباط**

• در آیات «۲۴۳ تا ۲۵۳» به وسیله نقل داستان امت‌های پیشین، حقانیت رسالت پیامبر ثابت می‌گردد، و به دنبال آن، در آیه ۲۵۴، به فرمان برداری از دستورات الهی تشویق می‌شود [زحیلی، ج: ۳: ۱۱].

آخرت تأمین می‌شود، و گر نه با خروج از سلم و تغییر احکام الهیه، همان گونه که بنی اسرائیل و دیگران سر زد، وحدت دینی از بین می‌رود [طباطبایی، ج: ۲: ۱۰۱].

• در آیه ۲۱۴، خداوند مردم را به صبر و جهاد در راه خدا فرمان داد. در آیه ۲۱۵ به انفاق در راه خدا فرمان می‌دهد و هر دوی آن‌ها دعوت به اطاعت از فرمان خداوند هستند [طبرسی، مجمع‌البیان، ج: ۱: ۴۰۰].

• آیه گذشته در مورد انفاق اموال بود. در آیه ۲۱۶ سخن از انفاق جان‌هاست که همان جهاد در راه خداست. هم‌چنین انفاق، بذل مال است و جهاد بذل جان [مکارم شیرازی، ج: ۲: ۱۰۶].

• آیه قبل جهاد را به‌طور مطلق بر مؤمنان واجب کرد. آیه ۲۱۷ در ادامه بحث جهاد، نخست حرمت ماه‌های حرام و سپس علت تشریح جهاد با مشرکان را بیان می‌کند [جوادی‌آملی، ج: ۱: ۵۷۱].

• آیه ۲۱۸ آخرین آیه در سیاق «۲۱۸ - ۲۰۸»، دعوت به اسلام است و به تصحیح افکار مؤمنینی می‌پردازد که برای پیروزی، فقط به رحمت خداوند امید دارند؛ بدون این که در راه خدا هجرت و جهاد کنند [حوی، ج: ۱: ۵۰۶].

• آیات ۲۱۹ و ۲۲۰ به بعضی از پرسش‌های جامعه اسلامی پاسخ می‌دهد و هر کدام به نحوی با مسائل مالی ارتباط دارند [جوادی‌آملی، ج: ۱: ۵۶].

**۲. دعوت به تقوای اجتماعیه (۲۲۵ - ۲۲۱)
وجوه ارتباط**

• حرمت ازدواج با مشرکان و فضیلت ازدواج با زنان مؤمنه و مردان مؤمن از احکامی است که خداوند در آیه ۲۲۱ برای مسلمانان بیان کرده است؛ همان‌طور که در آیات گذشته، احکام قصاص، روزه، حج، جهاد و... آمده بود و وجه اشتراک آن‌ها تنها حکم الهی است [جوادی‌آملی، ج: ۱: ۱۳۲].

• تا به این جا شش سؤال مطرح شد: سه سؤال اول، بدون حرف

نتیجه

آیات «۱۶۸-۲۰۷» دلایل و توضیحات کاملی درباره تقوا ارائه می‌دهد و ارکان و شروط و پایه‌های آن را ذکر می‌کند؛ ضمن آن که موضع انسان‌ها را در برابرش روشن می‌سازد.

آیات «۲۰۸-۲۸۴» ضمن دعوت به قبول اسلام و بیان دستورات آن، توضیحاتی اساسی درباره موضوعات مالی ارائه می‌دهند و نکات اصلی در نظام اقتصاد اسلام هم‌چون قانون صدقات، نظام غیر ربایی، نظام مبتنی بر همکاری و همیاری را با توجه به مالکیت مطلق الهی بیان می‌کنند.

خاتمه سوره (۲۸۵-۲۸۶) چکیده و خلاصه موضوعات پیشین است که همه آن‌ها به ایمان، اطاعت و توبه باز می‌گردند.

منابع

۱. قرآن کریم.
۲. آلوسی، محمود (۱۴۱۵ ه.ق). روح المعانی فی تفسیر القرآن العظیم. تحقیق: علی عبدالباری عطیه. دارالکتب العلمیه. بیروت.
۳. ابن عاشور، محمد طاهر (۱۴۲۰ ق). تفسیر التحریر و التنویر. مؤسسه تاریخ العربی. بیروت.
۴. اندلسی، ابو حیان محمد بن یوسف (۱۴۲۰ ق). البحر المحیط فی التفسیر. دارالفکر. تحقیق: صدقی محمد جمیل. بیروت.
۵. بقاعی، برهان الدین. بی تا. نظم الدرر فی تناسب الآیات و السور. دارالکتب العلمیه. بیروت. چاپ اول.
۶. بیضاوی، عبدالله بن عمر (۱۴۱۸ ق). أنوار التنزیل و أسرار التأویل. دار احیاء التراث العربی. تحقیق: محمد عبد الرحمن المرعشلی الاندلسی. بیروت.
۷. جوادی آملی، عبدالله (۱۳۸۵ ش). تسنیم. مرکز نشر اسراء. قم.
۸. حوی، سعید (۱۴۱۲ ق). الاساس فی التفسیر. دارالسلام. چاپ سوم.
۹. رشید رضا، محمد. بی تا. تفسیر القرآن الحکیم. دارالفکر. بیروت.
۱۰. زحیلی، وهبه (۱۴۱۸ ق)، التفسیر المنیر فی العقیده و الشریعه و المنهج. دار الفکر المعاصر. بیروت دمشق.
۱۱. سید بن قطب، ابو عبدالله محمد (۱۴۱۲ ق). فی ظلال القرآن. دارالشروق. بیروت، قاهره.
۱۲. الشهرستانی، محمد بن عبدالکریم (۱۳۸۶ ش). مفاتیح الاسرار و مصابیح الابرار. مرکز البحث و الدراسات للتراث المخلوط. تهران.
۱۳. طباطبایی، محمد حسین (۱۴۱۷ ق). المیزان فی تفسیر القرآن. دفتر انتشارات اسلامی جامعه مدرسین حوزه علمیه قم. قم.
۱۴. طبرسی، فضل بن حسن (۱۴۰۶ ق). مجمع البیان. دار احیاء التراث العربی. بیروت - لبنان.
۱۵. فخرالدین رازی، محمد بن عمر (۱۴۲۰ ق). مفاتیح الغیب. دار احیاء التراث العربی. بیروت.
۱۶. کاشانی، ملافتح الله (۱۳۳۶ ش) تفسیر منهج الصادقین فی الزام المخالفین. کتاب فروشی محمد حسن علمی. تهران.
۱۷. مکارم شیرازی، ناصر (۱۳۸۰ ش). تفسیر نمونه. دارالکتب الاسلامیه.

• در آیات پیشین، داستان امت‌های گذشته و اختلاف آنان را با پیامبرانشان در مسئله توحید بیان کرد. اینک در آیه ۲۵۵ به ذکر اصل توحید می‌پردازد [کاشانی، ج ۲: ۷۹].

• با توصیفی که در آیه‌الکرسی از خداوند متعال شد و دین توحید و حق را با معرفی خود بیان کرد، در آیه ۲۵۶ می‌فرماید، دین حق آشکار شد و مردم آزادند و اکراه و الزامی در دین نیست [زحیلی، ج ۳: ۲۱].

• پس از آن که خداوند دو دسته مؤمنین و کافرین را در آیه قبل بیان کرد، در آیه ۲۵۷ ولی و سرپرست هر کدام را ذکر می‌کند [طبرسی، مجمع البیان، ج ۲ و ۱: ۴۷۱].

• آیات «۲۲۰-۲۵۸» و پس از آن بیانگر معنای توحید و یگانگی خداوند است. به همین جهت، با آیات قبل «۲۵۸-۲۵۵» ارتباط و پیوند دارد و احتمال دارد با آن‌ها نازل شده باشد [طباطبایی، ج ۲: ۴۸۳].

• آیه ۲۶۱ سرآغاز آیات چهارده گانه (۲۷۴-۲۶۱) انفاق است. سیاق و وحدت موضوعی این آیات، مؤمنین را به انفاق در راه خدا تشویق می‌کند و در ضمن بیان می‌کند که همه این آیات با هم نازل شده‌اند [طباطبایی، ج ۲: ۳۸۲].

۲. تحریم ربا (۲۸۱-۲۷۵)

بعد از آیات انفاق، هفت آیه «۲۸۱-۲۷۵» درباره ربا، بدون هیچ‌گونه فاصله، حتی حرف ندا و مانند آن، آمده است که بیانگر ارتباط و پیوستگی آن دو است. ارتباط آیات انفاق با آیات ربا از نوع تضاد است، زیرا خداوند با لطف و رحمت، مؤمنان را به انفاق تشویق می‌کند و با تعابیر و تهدیدهای شدید از رباخواری منع می‌کند [حوی، ج ۱: ۶۳۰].

۳. همکاری و همیاری در اسلام (۲۸۴-۲۸۲)

به دنبال بحث انفاق و پاداش آن و تحریم ربا و خطرات آن، در این آیات برای امنیت و حفظ سرمایه در معاملات نقدی و غیرنقدی، با وضع قوانین مربوط به ثبت قراردادهای مالی، دری به روی انسان گشوده می‌گردد.

ج) خاتمه و جمع‌بندی (۲۸۶-۲۸۵)

قرآن کریم معمولاً در پایان هر سوره، خلاصه مطالب و موضوعات مطرح شده در طی آیاتش را بیان می‌کند. از این رو، دو آیه پایانی سوره بقره، چکیده و جمع‌بندی معارف سوره در سه اصل ایمان به خدا و باور معاد و قبول علمی و عملی همه کتاب‌های آسمانی و رسولان الهی است.